

**MIJN
KLEINE
OORLOG**

Louis Paul Boon

B&L

5 Voorwoord door Rudi Vranckx

11 Elsschot over Boon

15 **MIJN KLEINE
OORLOG**

116 Tekstverantwoording

VOORWOORD

door Rudi Vranckx

Een kleine schrijver schrijft zijn kleine oorlog. Meer nog, hij gooit zijn boek in ons gelaat. Zo wilde Boon het. Dat zegt hij zelf in het begin van zijn boek, in zijn eigen ongepolijste, dwarse stijl: 'De ene mens vloekt zich dood, de andere loopt zijn kop tegen de muren stuk. Gij schrijft uw Kleine Oorlog.' Het klinkt als een bevel, een marsorder. En dan gehoorzaam je.

Zeventig jaar na Boons kleine oorlog verscheen ook de mijne op papier. Dat we nu de titel van een boek delen is bijna toevallig. Ik geef toe dat ik daar eigenlijk niet lang bij heb stilgestaan, zozeer behoort Louis Paul Boon tot ons collectieve bewustzijn. Ik proef de woorden nog eens in mijn mond: Mijn Kleine Oorlog. Het is blasfemie. Hij de grote schrijver, ik... ja wat ben ik? Wat delen we nog meer behalve die drie woorden? Waarschijnlijk het besef wat oorlog doet met gewone mensen, en de verontwaardiging. Boons *Mijn kleine oorlog* moet je immers lezen met het hart. Ik zeg altijd: via het hart van de mensen wil ik in hun hoofd kruipen. Over oorlog kan je alleen met passie verslag uitbrengen. Het is mijn leven geworden.

Al toen ik jong was stelde ik mijn grootvader wel honderd keren dezelfde vraag: 'En toen? Heb je mensen doodgeschoten?' Maar nooit heb ik het antwoord gekregen. Grootmoeder daarentegen vertelde graag over de wereldoorlog, over de botersmokkel en over grootvader die moest onderduiken om aan het werkkamp te ontkomen. Mijn favoriete verhaal was dat over het gevecht bij de brug tussen de nazi's en de Witte Brigade, de Belgische verzetsgroep. 'Wat deden die van de Witte Brigade

dan?’ vroeg ik. ‘Ze vochten tegen *les boches*, den Duits’, spuwde mijn grootmoeder dan uit. Sindsdien had ik een hekel aan Duitsers, uit Duitsland kwam niets goeds. Tegenwoordig sta ik heel wat positiever tegenover ons buurland, zeker sinds die dag dat Angela Merkel ‘*Wir schaffen das*’ uitsprak en ons een les in menselijkheid gaf.

Tien jaar lang zat ik met grootvader aan de keukentafel en steeds opnieuw kwamen dezelfde verhalen boven over de oorlog: hoe hij een schuilkelder gegraven heeft, *den abri*, voor wanneer de bommen zouden vallen. Toen hij vertelde over de bombardementen kon ik het gebulder van de bommenwerpers horen alsof ik erbij was. ‘Kijk al die lichtjes!’ wees mijn toen nog piepjonge moeder terwijl het gezin naar den abri rende. En toen viel die ene bom. Er werd verteld over de schokgolf van de luchtverplaatsing en dan werd het altijd even stil aan de keukentafel. Kleine oom, Theofiel, werd meters ver weggeslingerd. Soms ging ik met mijn grootmoeder naar zijn grafje kijken, links op de heuvel voor de ingang van de dorpskerk. Ik heb nooit een foto gezien van mijn moeders broer. Hij was nog te klein allicht. En bovendien, foto’s daar deed men niet aan in oorlog. Men overleefde. Door het gebrek aan een herkenbaar gezicht bleef de dood voorlopig nog iets op grote afstand voor mij. Maar de fascinatie is gebleven.

De eerste keer vergeet je nooit, niet in de liefde en niet in de oorlog. Dat zou Louis Paul Boon zeker begrijpen. Mijn eerste oorlog zag ik in Roemenië, het was Kerstmis 1989. Het geratel van automatische geweren. De chauffeur die in een greppel duikt en ik die blijf staan. Tsjik... gevolgd door een kleine stofwolk achter me. ‘Dat is nu het geluid van een kogel’, vertelt iemand me. ‘Je hebt geluk gehad. Als je het hoort is de kogel al voorbij.’ Een lichaam wordt in de berm gegooid. Mijn eerste oorlogsdode, mijn eerste dode tout court, en ik sta daar maar,

als een konijn voor een lichtbak. Ik voel geen misselijkheid, ik voel niets eigenlijk. Alleen is daar die stilte in mijn hoofd. De wereld rond mij draait te traag. De klap... die komt pas later. Als jonge ambitieuze reporter reis ik verder naar het hart van de revolutie. Waar wordt er gevochten? Waar zijn de slachtoffers? Maar in de straten vloeit geen bloed. Het is koud, de grond is bevroren. Er liggen naamloze lijken, netjes op een rij. Overal vliegen zwarte kauwen. Is dit nu een massagraf? Of is dit een leugen? Voor het eerst heb ik het gezicht van de oorlog gezien. Dat gezicht draagt een masker.

Oorlog verschuilt zich soms achter de naam van God, al een hele mensengeschiedenis lang. Hoe dwaas. Het is een al te gemakkelijk excuus. Levert de waanzin die begaan wordt in Zijn naam immers niet het omgekeerde godsbewijs? Indien God zou bestaan, kan Hij dit onmogelijk willen. Waar was God in Rwanda, in Sarajevo of Aleppo? Soms wordt God vervangen door nog andere maskers: bloed, bodem of vaderland. Men trekt ten strijde voor de afkomst en de natie. Het is dezelfde ziekte met een andere naam. Ook dat wist Boon al. ‘Lak aan een vaderland’, schreef hij, ‘Ik ben maar een mens die zich niet de navel van de wereld voelt maar een mens onder de mensen, die de mensen liefheeft en niet de vaderlanden.’

Wat Boon ook zag – daarvan getuigt dit werk – en wat ik ondertussen wel zeker weet, is dat oorlog mensenwerk is. Trek de maskers af en dan zie je. Mensen schieten elkaar neer, mensen hangen een bommengordel om, mensen maken de wapens waarmee geschoten wordt. Het geld smukt onze handelsbalans op. Als wij ze niet verkopen doet iemand anders dat wel, zeggen arbeider en directeur in koor. Het zijn mensen die zondaars stenigen van dichtbij, of bommen droppen, veilig op grote hoogte in de schietstoel van een jachtvliegtuig. In hun eigen beleving zijn het allemaal ‘goede mensen’, met een familie, met

kinderen, ze delen lief en leed met hun naasten. De terrorist, de soldaat, de politicus, de journalist. Met Kerstmis luisteren we samen naar Bach, met Eid of Pasen slachten we een schaap. Vervolgens lanceren we een tweet #VredeOpAarde! Maar het kwaad blijft bestaan, het is alledaags, banaal en schuilt in ieder van ons. We voeren oorlog uit angst, angst voor de anderen, voor de toekomst. Haat is het eindproduct van die angst, het terminale stadium.

Sommige oorlogsgruwelen blijven door mijn hoofd spoken, ze branden me vooruit. Zo was het met Amal, een jong meisje. Haar foto prijkte enkele maanden geleden in de *New York Times*. Amal was zeven jaar oud, uitgemergeld. Met grote koortsige ogen kijkt ze naar de camera. Haar naam 'Amal', betekent hoop. Drie dagen nadat ze moet vertrekken uit het ziekenhuis sterft het meisje. Ik heb de plaats opgezocht waar ze leefde. Het heet Aslam, een godvergeten oord in Jemen. Daar ontmoet ik dokter Makiya. Ze is klein en tenger. Ze lijkt wat op de hongerpatiënten die ze verzorgt. Maar ze wordt verteerd door een inwendig vuur, aangewakkerd door compassie en verontwaardiging. Urenlang, zonder onderbreken, sleept ze me mee langs bedden met kindjes en hun hongerende moeders. Ze grijpt kindjes bijna onachtzaam vast als ze iets wil tonen, als ze haar punt wil bewijzen. 'Kijk, vel over been, er zit geen leven in.' En ze knijpt, draait en wringt het vel rond de beentjes van Bassem. Hij is zeven maanden oud en weegt drie kilogram, hij grijpt machteloos naar mijn vinger.

Makiya laat zich meeslepen door haar boosheid. Toch is ze niet verbitterd jegens mij. Ik ben maar een klankbord. 'Waarom komt er geen echte hulp, zorgen ze niet voor proper water om de cholera te bestrijden, helpen ze ons niet het land te verbouwen voor voedsel? Waarom houden ze de dood die uit de lucht valt en ons land kapot maakt niet tegen?' Jemen leert

me alweer een harde les. Dit land wordt vernield met bommen en honger. Je gooit bommen op bruggen, transportkonvoien, markten en kampen, zelfs op schoolbussen. Wat er overblijft zijn vluchtelingen en vrouwen die bedelen om te overleven. Wat rest is honger. En die honger is niet te wijten aan goden of vaderlanden, die honger wordt georkestreerd door mensen.

Ten slotte toont Makiya me op een bed in de hoek van een kamer Afaf. Het is een mooi meisje met goudkleurige oorbelletjes. Ze houdt een potje met geplette aardappelen vast, maar eet niet, totdat Makiya haar een lepeltje in de mond duwt. Ze is twaalf jaar en weegt elf kilogram. Indien ze hier weggaat, sterft ze. En dan wordt Makiya weer strijdbaar, ze kijkt me aan: 'Het lot van Bassem, van Afaf en alle anderen hier rust op jouw schouders, op de schouders van jullie wereld.' Ik ween in stilte, want niemand mag het zien. Is dat ouder worden, of meer mens?

Wie ben ik om Louis Paul Boon te mogen inleiden? Hoogstens kan ik zoals Umberto Eco het zo mooi stelt, me op de schouders van een reus nestelen om zo de wereld te aanschouwen. We leven in andere tijden maar met dezelfde vragen. Toen *Mijn kleine oorlog* voor het eerst verscheen, eindigde de schrijver het werk met zijn iconische laatste roep: 'Schop de mensen tot ze een geweten krijgen.' In een latere versie besluit hij zijn werk met de vraag: 'Wat heeft het alles voor zin?' Ook nu nog schipperen velen onder ons, net zoals Boon dat deed, tussen idealisme en moedeloosheid. Recent werd ook aan mij gevraagd of mijn ervaringen een laag eelt op mijn ziel hebben gelegd, of me net zachter hebben gemaakt. Mijn antwoord daarop is dat ik vroeger harder, afstandelijker was. Nu besef ik dat ik dit werk slechts kan volhouden door mijn eigen emoties toe te laten, anders kan ik het leed niet plaatsen. Als ik zie wat er in Jemen gebeurt, dan huil ik vanbinnen. Als Makiya mij

een geweten schopt, dan geef ik daar gevolg aan, dan kan ik geen nihilisme toelaten. Ik geloof niet dat ik deze conflicten eigenhandig kan oplossen, maar ik hoop wel dat Makiya via mij, ook jullie geweten treft.

Dit jaar is Louis Paul Boon veertig jaar overleden, maar ik blijf me de vraag stellen: mocht hij nu nog leven, zou hij dan als een razende zijn idealen en literaire lusten op twitter botvieren: #schopdemenseneengeweten? Of zou hij in arren moede met een laatste tweet afscheid nemen van dit dwaze geestelijke borddeel: #watheefthetallesvoorzin? Andere tijden, maar dezelfde vragen en iedereen moet zijn kleine oorlog voeren.

ELSSHOT OVER BOON

Leo J. Krijn was een van mijn jeugd vrienden en toen zijn weduwe in 1941 of 1942 besloot een literaire prijs uit te loven, ter nagedachtenis aan haar man, kon ik niet weigeren voor het eerst in mijn leven lid te zijn van de jury die zou beslissen wie het best gebakken broodje had ingezonden. Ik kreeg heel wat manuscripten te verteren over liefde, dood en andere avonturen, lange en korte, getypte en met de pen geschreven, van oudere en jongere, mannelijke en vrouwelijke auteurs. Zij waren mij allen vreemd: onbekende, op hoop levende mensen, verdeeld over heel het Vlaamse land, die in dorpen en steden met kloppend hart op het bericht zaten te wachten 'uw verhaal heeft de palm weggedragen'.

Het was een zeer zware karwei, want voor mij is het nu eenmaal een marteling een verhaal in zijn geheel te moeten slikken indien uit de eerste bladzijde niet blijkt dat de lezende man toegesproken wordt door een persoonlijkheid, door iemand die iets te zeggen heeft. Niet zozeer iets wat voordien nooit gezegd werd, want alles werd immers ter zijner tijd reeds gezegd, als wel iets dat nog niet op die manier, met die klemtoon, ten gehore werd gebracht. En al die verhalen verveelden mij, tot ziekwordens toe. Het allerlaatste heette 'De Voorstad Groeit' en was, helaas, driemaal zo lijk als het dikste van de saaie dingen die ik reeds verteerd had in die week van smarten. Ik stond op het punt die brontosaur ongelezen terzijde te leggen, toen mijn geweten in opstand kwam. Dat mocht niet, want ik kon immers geen oordeel vellen zolang ik dat laatste bakbeest

niet verwerkt had. Ik stak dus van wal met de gelatenheid waarmee ik begin aan de massale romans van onze Russische collega Dostojewski, waarbij ik telkens nakijk of ik nog niet over de helft ben en die ik toch tot aan de laatste bladzijde lees omdat ik niet anders kan.

Ik begon 's avonds om half negen en ik herinner mij dat ik pas stopte toen ik mijn vrouw vanuit bed hoorde roepen dat het half drie was. Ik schrikte op, telde even na en constateerde dat ik iets minder dan de eerste helft achter de rug had. Zonder de tweede helft te lezen schreef ik nog gauw even aan de jury dat men, voor mijn part, de prijs gerust aan die L. Boon geven kon, want zo heette de onbekende. En toen bleek dat mijn confraters er precies zo over gedacht hadden. *Mijn Kleine Oorlog* is in even sterke mate van Boon als *De Voorstad Groeit* of *Abel Gholaerts*. Zoals men een schilderij van Rubens aan een borst, een been, een achterste, zelfs aan een boom of aan een voorwerp herkent, zo herkent men het proza van Boon aan de minste van zijn bladzijden. Zijn stijl is ruw, brutaal, ongeschoold, soms plat, maar dat alles is bewust en gewild, met goede, ja met edele bedoelingen. Want Boon is een idealist, hoe eigenaardig en onburgerlijk de uiting van zijn idealisme ook zijn mag. Hij ziet zoveel onrecht, verdrukking, lafheid en kleinzieligheid om zich heen dat hij niet weet waar hij mee beginnen moet. Het is als vreesde hij dood te gaan vóór dat hij zijn gal heeft uitgespuwd, vóór dat hij de laatste van die miljarden larven heeft doodgetrapt. 'De twee blinden' is het mooiste tafereel van Breugel de Oude dat men zich verbeelden kan. Niet alleen de twee blinden zelf die uit Breugels schilderij als geknipt zijn, maar ook het winterlandschap en de fabriekswijk met haar sfeer van armoesta-bij. Een meesterstukje op zichzelf. 'Albertine Spaens' is een hymne aan de ellende en een anathema over de maatschappij waarin zulke dingen als schimmel tieren. In 'Het Eerste Uur' zit

de vreugde van de bevrijding uit een lange, bange droom, een vreugde zó geweldig dat zij de uitwerking heeft van een grote smart die zich eindelijk, eindelijk een weg kan banen. 'Lof der Boswell Sisters' is een zuiver lyrisch gedicht, want Boon is een dichter, wat hij zich ook verzetten mag. Trouwens, indien hij te lang tegenstribbelt zal ik hem zijn bloedeigen 'Lea Lúbka' onder de neus houden tot hij nederig bekent. En door heel het werk klinkt de gedesabuseerde mineurtoon van iemand die zijn beste gezicht wel opzet maar die toch, in 't diepste van zijn ziel, onmogelijk geloven kan dat het ooit zal beteren.

Waarde lezer, lees dit boek niet met de ogen van een literair criticus, speur niet naar overtollige of ontbrekende of gebrekkige punctuatie, niet naar onhollandse uitdrukkingen noch naar gallicismen, maar lees het met uw hart, met een sprankel van het grootmenselijk gevoel waarmee Boon het geschreven heeft. Uw diepste menselijke waardigheid zal wakker worden en allicht zult gij de schrijver behulpzaam zijn bij het vertrappen van die miljarden larven waardoor wij belegerd worden, ieder van ons in zijn eigen kleine idealistische schans, van die larven die de Grote Verbroedering in de weg staan, de verbroedering van blanken en zwarten, van Britten, Moffen en Russen, de verbroedering die althans aan de grootste collectieve gruwel een eind zal maken: aan de oorlog. Schaart u onder Boons vaandel, want zijn Kleine Oorlog is niets anders dan de 'oorlog aan de oorlog'.

WILLEM ELSSCHOT

Antwerpen, 31 maart 1946

Ge schrijft uw Kleine Oorlog

Ge zoudt liever een ander boek schrijven – grootser, dieper, mooier. Ge zoudt het dan noemen ‘dit zijn de vloeken en gebeden van de kleine man tegenover de grote oorlog, dit zijn zangen, dit is DE BIJBEL VAN DE OORLOG’. De volgende dag wenst ge niets liever dan uw pen stuk te stampen – het is opwindend zoiets, maar ge zijt verplicht u de volgende dag een nieuwe pen te kopen – want schrijven doet ge toch, het is een natuurlijke behoefte. De ene mens vloekt zich dood, de andere loopt zijn kop tegen de muren stuk.

Gij schrijft uw Kleine Oorlog.

Het boek over de oorlog

Een kleine schrijver schrijft zijn kleine oorlog maar welke grote schrijver gaat nu opstaan om ons zijn Boek Over De Grote Oorlog – dat alles met hoofdletters – aan te bieden? En aanbieden is een veel te fatsoenlijk woord voor zo een boek. Ons in het gelaat slingeren, ons in het ontstelde geweten gooien ware dichter bij de waarheid.

Misschien zult gij het doen, die geteisterd werd in uw have en goed, zoals ze dat noemen, maar die nog veel meer geteisterd werd in uw ziel, zijnde geëvacueerd geweest als een stuk vee en gedeporteerd als een misdadiger, gebombardeerd en gemitrailleerd en gefusilleerd en mee-geamuseerd als een leeg blik waarop de kinderen schoppen, en honderd maal gestorven verminkt de mond gesnoerd en de tanden uitgeklopt met een schroefsleutel, zodat ge, daar zittend als Job met zijn zweren... Of neen, daar zittend als Franske Wauters die in Kassel de brieven voor de vreemde arbeiders moest ronddragen en onder het bombardement in een afvoerbuis voor vuil water gekropen was en, er uitkomende, Kassel niet meer zag... Hadden ze mij een stoel onder de knikkende benen geschoven, ik zou daar zittend al-wat-Kassel-was-geweest kunnen overzien hebben... En daar dus zittend op die stoel en kijkend naar wat-de-wereld-was-geweest, zoudt gij het boek kunnen schrijven waarvoor wij misschien de moed niet zouden vinden het te lezen, of waarvan we misschien zouden zeggen: ik begrijp het niet... omdat wij gewend zijn woorden te lezen die aan elkaar werden gelijmd met dode letters, en slechts iets mooi kunnen vinden als het, zoals men zegt, ritme heeft, en geen betekenis.

Want gij zoudt woorden schrijven die geboren werden uit zweet en modder en stervende paarden in een wagen met de

wielen omhoog en door de luchtdruk uiteengereten huizenblokken en bloed. Ge zoudt met zulke woorden zinnen vormen gelijk verwrongen rails die doodgewoon aanvangen maar een eind verder in de lucht steken, net of de gebombardeerde treinen zinnens waren naar de hemel te rijden, maar aan het einde van die rails weer op de aarde neerploften. Ge zoudt zinnen vormen gelijk armen die zich in medelijden uitstrekken maar zich halfweg inhouden omdat hier geen medelijden past... want als ónze handen niet doden gaan wij gedood worden, gaan onze boeken verbrand en onze schilderijen als onwaardige kunst veroordeeld en onze mooiste gedachten als gedachten van krankzinnigen beschouwd worden, en zullen er slechts gedachten van sadisten en middeleeuwse brandstapelaars zijn. En uw bloedende woorden aaneengeregen tot pijnlijk verwrongen zinnen zullen bladzijden vormen gelijk met mijnen bezaaide en door tanks opengewoelde velden, gelijk de zwijgende en nog een beetje rokende steden Warschau Coventry Hamburg Karkhof Rotterdam en heel Rusland waarvan men ons heeft wijsgemaakt dat er slechts sletten woonden die hun kinderen opaten en mannen die met een mes tussen de opeengeklemd tanden liepen.

O uw boek zou een boek zijn van gecondenseerde tranen en doodswellust en schweinerij die in geen enkel boek past, want men haalt nu de neus al op als een kleine g.v.d. deze bladzijden ontsiert, maar die in Uw Boek een vlammeende getuigenis zullen afleggen van het dier dat de geest kon overwinnen. Uw boek, dat gij alleen geschreven hebt om aan uw stomme smart en blinde angst te ontkomen en niet waanzinnig te moeten worden, zal de spiegel de afgrond de hel zijn waar komende geslachten zullen kunnen naar kijken – misschien wel mits tien cent te betalen zoals in het museum, want ook dan zullen er profiteurs rondlopen – om... och om wat? om te herbeginnen misschien.

Om al moordend en verkrachtend en leugens uitstrooiend van uw boek te zeggen, dat nooit groter leugen geschreven werd. Om u in de ban van de heilige kerk te slaan en op de lijst van verboden boeken te zetten en op een nieuwe brandstapel te werpen en daar rond te dansen als indianen. Want ik, kleine schrijver, heb kleine vijanden die met drek gooien, doch gij, grote schrijver, gaat grote vijanden hebben die u in uw verste nagedachtenis zullen komen onteren.

Waar is de tijd toen ge worstelde om uw huisje af te betalen, nu eens wat vooruitkomend als dagloner en dan weer achteruit krabbelend met te moeten aanschuiven als werkloze. En op een ochtend, uw vrouw die zegt: voel eens, ik word leven gewaar. En meteen staat daar de agent met uw mobilisatiebrief – en het huis dat uw vrouw dan maar alleen moet afkorten, en de pakken die ze stuurt en de brieven die ze schrijft, vandaag: ik word geen leven meer gewaar, zou er wat verkeerd lopen? En de volgende dag: o godzijdank, nu heeft hij weer zijn nest gedraaid!

Ondertussen ontvangt ge één frank soldij per dag en steelt men de boter en de schoenen en lopen de officieren dronken en breekt de oorlog uit – net als ge aan het Albertkanaal zit en ze ginder vóór u zijn, de grijze smeerlappen, en ze achter u aan het lopen gaan, de andere smeerlappen – en zit ge met de gebakken peren. Uw kind moet ongeveer beginnen te lopen, maar ge weet het niet. Ge weet niet of uw vrouw nu lasten moet betalen, ja dan nee – en daarbij DE BOMMEN VALLEN misschien ligt ze ginder ook al dood

BOEM

dat was dichtbij!

En zeggen, dat de grote hoop daar aan het Albertkanaal zich nog vastklampte aan de dwaze gedachte dat het maar grote manoeuvres waren.

De goudvissen

Ik wist dat Van den Abeele er lag met opengescheurde schouder, maar ik keek toch niet, ik draaide het hoofd naar de luitenant van de 9de die op de kleine kassei hen met de armen open stond te verwijten: saligauds, boches! Net of zij dat aan de overkant van het Albertkanaal konden horen. Er was anders al lawaai genoeg. Vlak naast ons schoot er ene de band van zijn mitrailleur leeg, hij zat op een stoel die hij uit de cremerie had gehaald en het leek hem nu misschien net hetzelfde spektakel te zijn van de nationale schietbaan. Buiten de stuka's dan. En buiten die verschrikkelijke dorst.

Bah, zei de telefonist, dat is zoals uw lot ligt, als ge sterven moet dan sterft ge. Dinges antwoordde, dat er goddomme hier toch meer stierven in één uur dan op zijn dorp in tien jaar. Iets waarbij de telefonist de schouders ophaalde en mij begon uit te leggen dat het ZO ONS LOT WAS, daar stierven er geen op uw dorp omdat het hun lot was hier te komen sterven. En daar wou Dinges weer wat op antwoorden als die rotte stuka's opnieuw kwamen benedenhuilen en rekketekketekten, het was niet meer om uit te houden. De twee van de infirmerie vloekten, dat ze milledju toch niet overal tegelijk konden zijn. Ik bloed zelf al, zei de dikste verontwaardigd. Neen, om uit te houden was het niet meer, vooral met die onzinnige bevelen. Ga nieuwe munitie halen, zei de luitenant en er was geen munitie meer, die was een half uur geleden in de lucht gevlogen. En tracht mij een brood mee te brengen, Louis, zei hij. Ja, hij was als simpele korporaal van de schoolcompagnie bij ons gekomen en ieder jaar als we ons kamp hadden te doen stond hij een ietsje hoger in rang en keek hij een ietsje verwaander op ons neer, maar als hij in de penarie zat zei hij toch Louis, zo,

kameraadschappelijk. En brood dus, net of hij niet wist dat de veldkeuken reeds de weg van de munitie gevolgd was. Maar we gingen toch, als we van die dijk eens wegraakten hoorden we hén ginder niet meer zo luid VORWARTS schreeuwen. Ik keek Dinges aan, als om te vragen of hij meeging en net toen gaf de telefonist het langverwachte bevel aan de luitenant door: redde wie zich redden kan.

We begonnen als gekken met een bijl alles stuk te slaan, de mitrailleur sloeg zelfs zijn stoel tot spaanders, en we probeerden langs de kleine kassei achteruit te trekken maar die lag al onder vuur. Bryske, die tot drie telde en er dan in vliegende vaart overzoeffde, sloeg aan de andere kant kop over kont neer. We moesten dan maar vlak door de cremerie en Dinges stampte met de kolf van het geweer het raam open, er stond een kom met goudvissen achter en die rolde om. We kropen door het raam om aan de andere zijde de straatdeur stuk te stampen, maar almeteens, Dinges bleef staan en beet zich de vingernagelen. Ik zag hem de bokaal nemen die tussen het raamkozijn en de gordijnen was blijven hangen, hij pompte er water in en zette die weer voorzichtig op zijn plaats. En omdat ik naar hem bleef wachten keek hij me woedend aan, alsof ik de hemelweetwat misdaan had. Een eind verder moesten we ons in een gracht neergooien, want zij-ginder waren nu het kanaal over, en ik dierf niet goed achterom kijken want het was daar één vlam. En in die gracht zei Dinges: moest GIJ in die cremerie wonen en ge zoudt terugkomen van de vlucht, zoudt ge dan ook niet graag zien dat uw goudvissen er nog stonden? wel... waarom keekt ge dan zo bokkig?

Ik moest lachen. Ik was het niet die bokkig keek, zei ik, het waart gijzelf.

Eigenlijk heb ik met die goudvissen wat gefantaseerd, het is er ook een verhaal voor. Maar dit is niet gefantaseerd: Dinges moest door het gat van de haag met zijn handmitrailleur over de schouder, en bleef erin vasthangen. We riepen, dat hij de lederen riem van de mitrailleur moest oversnijden maar hij hoorde het niet, hij stond daar in de vuurbaan van hun kogels en deed zijn broek vol waar hij stond.

Dinges integendeel – o een andere Dinges vanzelfsprekend – stond wijdbeens over de gracht en schoot zo de ene lader na de andere leeg – die was gek van woede.

En ik? och ik zat aan mijn vingernagelen te knauwen en naar alles te kijken en probeerde mijn gedachten tegen te houden op weg naar het gekkenhuis. Zouden ze GINDER nu ook al bommen smijten, dacht ik. O God goddomme laat hen toch niet sterven, laat hen mij nog één keer zien. WAT IS DAT NU, EEN KIND HEBBEN EN DAN STERVEN ZONDER HET TE HEBBEN GEZIEN?

Prosper vertelt: er werd ene een oog uitgeschoten en toen men hem naar de abri van de militaire dokter bracht, maakte die dokter zich juist gereed om weg te lopen – wij moesten hem met ons bajonetten terug de abri indrijven om eerst nog dat oog te verzorgen.

Langs de weg: twee brancardiërs met hun armen open en een omvergeworpen draagbaar eveneens met haar armen open, en de stervende ernaast, NOG EENS GEBOMBARDEERD.

En twee soldaten die aan het Albertkanaal waren gaan lopen, werden door gendarmen die ook waren gaan lopen opgepikt en op een kerkpleintje voor een krijgsraad gebracht, vóór een

generaal die almaar schreeuwde en op zijn sloffen was. En almet-eens waren daar Duitse vliegers en de generaal op zijn sloffen sprong in een auto en reed weg, schreeuwend: DAT ZIJ LATER DAN VOOR DE KRIJGSRAAD ZOULDEN KOMEN.

En kwestie van die generaal, veel later vertelde mijn vrouw me, dat al die ouwe mannen met een rode band rond hun kepie ons huis waren voorbijgereden, en dat ze te versleten waren om zich nog te kunnen verzetten, maar dat ze grote mooie honden bij zich hadden en jonge wijvekes van een jaar of zestien.

De grens

Daar zij ginder op de hoogte lagen bestreek hun vuur de vlak-te waar wij doorheen moesten, en waar wij nog eerst onze eigen prikkeldraad al kruipend op handen en voeten moesten doorknippen. Van in de gracht gezien was het een opgejaagde kudde die zich daar aan het prikkeldraad verdrong en zich de kleren van het lijf scheurde. Iemand schreeuwde dat zij zich moesten neergooien. Dat komt omdat hier g.v.d. geen enkele officier te zien is, riep een andere. En dat was waarheid. Zolang de mobilisatie duurde kon ge geen voet scheef zetten of ze keken u met vlammeende ogen omver. Dinges en ik werden eens gestraft omdat we op wacht bij een hoop stomme graszoden in slaap vielen. Maar hier hadden we hen niet meer gezien vanaf het eerste schot, uitgezonderd dan die armzalige luitenant van de 9de, doch wat betekende een luitenantje tegenover hen ginder?

Doch daar wij reeds heel de dag voedsel en munitie hadden gezocht begonnen we de streek beter te kennen dan onze ransel, we trokken in een boog om het prikkeldraad heen en kwamen heel wat vroeger op de steenweg uit – tenminste, we zouden er vroeger zijn geweest, hadden we die grauwwgeschilderde rupswagens niet gezien. Aan de buitenkant hing een jonge snotneus van een soldaat, en vreemd genoeg hij deed net of hij zijn vuist naar ons uitstak. En meteen, enkele meters van ons verwijderd, daar kroop die spookluitenant van de 9de uit de gracht, hij gooide zijn revolver weg en stak de handen op. En het is mogelijk dat Dinges gezegd heeft ‘kom’, en het is ook mogelijk dat ik het gezegd heb, maar we gooiden allebei ons geweer weg en stonden naast de luitenant. En die piepjonge soldaat in zijn zwart uniform? Hij lachte en zei, dat hij 18 jaar

was en in Polen had gevochten en in Spanje. Maar Spanje... dat zou wel bluf zijn geweest. Hij haalde zijn ersatzsigaretten boven en bood ons een aan. Hij zei dat we immer weiter moesten gaan, en stak zijn arm uit in de richting van de steenweg. Zijn vuist was nog altijd gekneld, ik keek ernaar en het was niet te verwonderen dat hij die naar ons had uitgestoken, er zat een kleine revolver in weggeborgen.

Later vroeg Dinges me: hebt ge dit gezien en hebt ge dat gezien, maar ik geloof dat ik met de ogen toe heb gelopen, want ik kon niet meer kijken naar al die paarden en mensen en kinderen en soldaten, die daar lagen temidden hun eigen stank. En hadden ze ons als kinderen verteld, dat de weg naar de hel een weg des duisternis is, nu herkende ik dadelijk die weg. Weet ge waar we hier ergens zijn? zei Dinges. Ik keek en zag alleen maar een vlakke met steenslag. Hier stond eergisteren nog dat café waar ze die mooie pickup hadden, zei hij. En hier was de bakkerij en hier hadden ze die drie felle dochters. Het was het dorp Veldtwezelt geweest eergisteren, en nu was het niets meer. Een der drie dochters, de jongste en volgens mij de mooiste, lag met... maar dat wil ik liefst zo vlug mogelijk vergeten. En op de drempel van het café-geweest lagen twee Duitsers. Net of ze zich een stuk in hun vijs hebben gedronken, zei Dinges, maar ik kon er niet mee lachen. We volgden de steenweg, naar de grens toe waar een paal stond en waar achter die paal een ander land lag en ander volk leefde. Er kwam een boer naar buiten met een emmer water en hij zei, als we dorst hadden dat we konden drinken. Ik keek naar die boer en ge zult ermee lachen, hij leek op Stijn Streuvels.

En dat die boer net Stijn Streuvels was? Ge denkt nu misschien dat ik wil zeggen, dat de mensen uit Duitsland net de mensen uit België konden geweest zijn, maar dat is niet zo – hij leek erop, en meer niet. En of de mensen er net dezelfde waren weet ik tóch niet, we zagen er niets dan stukken weide met prikkeldraad omheen, en dikke vrouwen die van ver naar ons kwamen kijken als we naakt stonden om te laten zien of we geen luizen hadden.

En verder zagen we s.s.-officieren die niets deden dan tellen en tellen en nog eens tellen, en verder hadden we honger, en verder KREGEN we luizen maar toen moesten we ons niet meer laten zien.

Hallucinatie

Hebt ge al eens naar Voncke gekeken, vroeg me Dinges, toen we in de stube met de armen onder het hoofd naar de Poolse inkervingen lagen te kijken. Zeker, we werden allen mager, we hadden allen honger, maar zoals met Voncke was dat niet meer om aanzien. Zijn ogen werden groter dan zijn kop, ze zonken, ze gingen onder in zijn gelaat gelijk een blad op het water. Hij lag op de bovenste brits in de hoek, op het stro en de luizen die de Polen hadden achtergelaten. Ik wendde het hoofd van dat Pools weg, want buiten iets dat op Viva Amerika geleek begreep ik er toch niets van, en keek naar Voncke. Hij lag hoger dan wij en staarde over ons heen, ik volgde zijn blik en had eerst de dwaze gedachte dat hij misschien een vogel in zijn vlucht nakeek en van vrijheid droomde, want ik was maar een sentimentele lummel. Maar het was geen vogel, hij staarde naar Küchen III waar een Duitse soldaat naast de prikkeldraad heen en weer liep, alsof het een grote eer was schildwacht te mogen zijn. Maar Voncke kon die schildwacht niet zien en hij kon ook niet aan huis zitten denken, het moest iets heel anders zijn. En de volgende avond waarin hij met verzonken ogen keek naar iets dat hij niet zag, zong hij. Het was iets dat we allen nog op school hadden geleerd – in die schoolliedjes zat al niet veel maar als Voncke die zong, och goddomme men zou er om gegriemd hebben gelijk het belachelijk was. Ik keek de stube rond en zag hoe men zat te luisteren met een vals lachje op de lippen, en hoe er eindelijk ene zei: Voncke man, waarom heeft men u niet voor de radio gebracht? Hij lachte, en om de waarheid te zeggen, dat was veruit het droefste van alles. Men dacht eraan, eens met hem een grap uit te halen – of toch tenminste iets dat men in België een grap meent te

zijn: als ge aan een boer de weg naar Nieuwerkerken vraagt, dat hij dan de armen openslaat als een windmolen en u naar Woubrechtghem zendt. En aan Voncke vroegen ze of hij eens geen cabaretavond wou geven in de stube. Hij deed het, hij ging op de bank staan en zong van een smidje in zijn smidse die hamerde van klopklopklop, en ze vroegen hem waarom hij bij dat klopklopklop niet danste. En ook dat deed hij, ze zegden dat hij een goed stepper zou zijn en hij sprong rond en stampte met zijn versleten soldatenschoenen op de houten vloer van de stube.

Ik kon het niet meer aanzien en ging mij door het open raam van de latrineplaats hangen, om over het prikkeldraad heen naar de heide te kijken. En wat later, Voncke was daar ook. Hij hees zich boven de latrine en tastte daar in het duister rond, om zich ontmoedigd weer te laten zakken. Zoekt ge iets? vroeg ik. Hij mummelde wat en wou ontsnappen, ik hield hem tegen en begon over zijn dorp dat ik kende, over de meisjes die er berucht waren – want als men met hen in de vallende zondagavond uit de danszaal wegging, vlogen ze u zelf op het lijf – en zonder overgang zei ik: zocht ge daar iets boven op de latrine? Hij staarde me met zijn verdronken ogen aan, en aan zijn onderlip die daar maar hing en trilde, trilde, zag ik dat hij ging loskomen. Ik had ervan gedroomd, zei hij, ik had het in mijn droom zo duidelijk gezien: er lag een vijfde van een brood op de plank boven de latrine, en nu kwam ik eens kijken.

We stuurden een kaartje: kriegsgefangenenpost zwaargewond lichtgewond in goede gezondheid DOORSCHRAPPEN WAT NIET JUIST IS – en we kregen een kaartje terug, dat bij hen alles goed was, niets aan het huis stuk, en de kleine kon reeds lopen als een hert, hij heeft in de tuin al de preiplanten verwoest.